

AŞIĞ ƏLƏSGƏR YARADICILIĞINDA DAĞ VƏTƏN VƏ YURD HAMİSİ KİMİ

MOUNTAIN AS A GUARDIAN OF HOMELAND AND COUNTRY IN ASHIG ALASGAR CREATIVITY

ГОРА КАК ПОКРОВИТЕЛЬ РОДИНЫ И ОЧАГА В ТВОРЧЕСТВЕ АШУГА АЛЕСКЕРА

Məhəmməd MƏMMƏDOV

*Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
BDU, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı kafedrası
mehammedmemmedli@mail.ru*

Summary

One of the artists who created a school in the history of Azerbaijani ashig poetry is Ashig Alasgar. The magnificence of the art of Ashug Alasgar, the great creator of lyrical poetry, is due not only to master's outlook on life, worldview, knowledge of national-moral values and traditions of oral creativity, but also must be explained by his innate talent and his mastery. Ashug Alasgar, who always shared the joy and sorrow of the people, was an ashig connected to his homeland and country who had the ability to improvise poems about events and stories he saw.

Ashug Alasgar describes the natural beauties of his land with a peculiar subtlety in his poems "Mountains", "Plateau", "Shah Dagi (Mountain of King)" and etc. Describing mountains, plateaus and other natural objects in the language of high art, Ashug Alasgar sees these natural beauties as a symbol of the native land. The master artist sees the mountain as a living being with mystical and spiritual power, full of feelings and emotions. Ashug Alasgar perceives a mountain as a sacred source of power, a great beginning, a root, the basis of the lineage, a symbol of the motherland. In the Turkish mythological thought, the mountain symbolizing the homeland is also the guardian of the land, the protector of the country.

The second goshma untitled "Mountains" reflects the massacre of our notorious neighbors – Armenian Dashnaks in ashig's homeland and the fact that the innocent people were forced to leave their homes. The grief of the master artist, who unites man with the mountains, has a social essence. Ashug Alasgar who draws strength from the mountain and its spirit, rebukes himself for being separated from the majestic mountains of Sari Nar, Qisir Murguz, Shahdag, Kapaz, and Qoshqar, and for being homeless. He says in deep sorrow: "Let your slaves like Alasgar die, the mountains!" In general, in all the works of Ashug Alasgar, love for the homeland, to be a man worthy of the motherland, to protect it is underlined with red.

Key words: master, mountain, guardian, protector, praise

Резюме

В истории ашугской поэзии Азербайджана одним из мастеров, создавших свою школу, является Ашуг Алескер. Величие искусства выдающегося творца лирической поэзии Ашуга Алескера, с одной стороны, обусловлено взглядами мастера на жизнь, его мировоззрением, знанием традиций, национально-духовных ценностей, а также устного-народного творчества народа, а с другой – его врожденным талантом и творческим мастерством. Ашуг Алескер, как народный ашуг, любящий свою родину и всегда разделявший его радости и печали, был ашугом истины, способным экспромтом создавать стихи о событиях и случаях, свидетелем которых он являлся.

Со свойственной ему особой нежностью Ашуг Алескер описывает природные красоты своей родины, своего края в стихотворениях «Горы», «Пастбище», «Шах гора» и др. Воспевающий языком высокого искусства горы, пастбища и др. объекты природы Ашуг Алескер видел эти природные красоты как символ родного края. Мастер рассматривает гору как обладающее мистической и духовной силой живое существо, сотканное из чувств и эмоций. Ашуг Алескер воспринимает гору как сакральный, священный источник силы, древнее начало, корень, основу рода, символ Родины. В тюркской мифологической мысли гора, символизирующая родину, также является защитником земли, защитником родного края.

Во второй гошме «Горы» нашла свое отражение резня, устроенная нашими пресловутыми соседями – армянскими дашнаками, на родине ашуга, и тот факт, как невинные люди были вынуждены покинуть свои дома. Печаль мастера, объединяющего человека и горы, имеет общественное значение. Ашуг, черпающий силы от гор и их духа, порицает себя за то, что он вынужденно оказался вдали от таких величественных гор, как Сары Нярь, Гысыр Мургуз, Шахдаг, Кыпаз, Гошкар, живет без отчизны, и с глубокой печалью говорит: «О горы, пусть твои рабы погибнут как Алескер!». В целом, во всех произведениях Ашуга Алескера красной нитью проходит любовь к родине и земле, желание быть достойным сыном родины, защищать ее.

Ключевые слова: Мастер, гора, покровитель, защитник, воспевание

Azərbaycan aşıq poeziyası tarixində məktəb yaratmış sənətkarlardan biri də Aşıq Ələsgərdir. Aşıq Ələsgərin əsərləri vətənpərvərlik, insan gözəlliyi, el-obaya bağlılıq, yüksək insani keyfiyyətləri özündə təcəssüm etdirən zəngin və mükəmməl xəzinədir. Aşıq sənəti və onun incəliklərinin kamil bilicisi olmuş Dədə Ələsgər ədəbiyyatımızda aşıq yaradıcılığının yeni mərhələsinin banisidir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Aşıq Ələsgərin 200 illik yubileyinin qeyd

edilməsi haqqında” 2021-ci il 18 fevral tarixli sərəncamı ölkə rəhbərliyinin mədəni irsimizə, aşıq ədəbiyyatımıza göstərilən diqqət və qayğının təzahürüdür.

Lirik şeirin böyük yaradıcısı olan Aşıq Ələsgər sənətinin əzəməti bir tərəfdən ustad sənətkarın həyata baxışı, dünyagörüşü, milli-mənəvi dəyərlərə və şifahi yaradıcılıq ənənələrinə bələd olması ilə bağlıdırsa, digər tərəfdən onun fitri istedadı, sənətkarlıq məharəti ilə izah edilməlidir. Şübhəsiz, ki, təbiəti zəngin olan ulu Göycə torpağı Aşıq Ələsgərin fitrətinin, istedadının parlaması və üzə çıxmasında əvəzsiz rol oynamışdır. Xalqın kədəri ilə kədərlənmiş, sevinci ilə sevinmiş Aşıq Ələsgər vətənə və torpağa bağlı bir el aşığı kimi gördüyü hadisə və əhvalatlar haqqında bədahətən şeir demək qabiliyyətinə malik olan haqq aşığı olmuşdur.

Aşıq Ələsgərin ilk mətbu əsərləri olan “Dağlar”, “Bizim dağlar” şeirləri 1927-ci ildə “Yeni kənd” jurnalının 3-cü sayında dərc olunmuşdur (4, 35).

Aşıq Ələsgər elinin, yurdunun təbii gözəlliklərini “Dağlar”, “Yaylaq”, “Şah dağı” və s. şeirlərində özünəməxsus bir incəliklə vəsf edir. Dağ, yaylaq və s. təbiət obyektlərini yüksək sənət dili ilə tərənnüm edən Aşıq Ələsgər bu təbiət gözəlliklərini doğma yurdun simvolu kimi görür. Ustad sənətkar dağa mistik və mənəvi gücü olan, hiss və duyğulardan yoğrulmuş canlı bir varlıq kimi baxır. Aşıq Ələsgər dağı sakral güc qaynağı, ulu başlanğıc, ucalıq, ana yurdun rəmzi kimi qavrayır. Yurdu rəmzləndirən dağ türk mifoloji düşüncəsində həm də torpaq hamisi, yurdun qoruyucusudur.

Qədim türklərin təsəvvürlərində sakral dəyər qazanmış dağ VI əsrə aid Çin qaynaqlarında “yer tanrısı” (ruhu) adlandırılır (6, 87). Bu fakta istinad edən M.Seyidovun fikrincə, “müqəddəs başlanğıc sayılan dağ, eləcə də torpaq və xüsusilə onlarla bağlı Günəş bütün varlığın, həyatın, tanrıların, insanların, nemətlərin yaradıcısı, anası-atası kimi qəbul olunur. Torpaq başlıca olaraq ana başlanğıcı sayılmışdır” (9, 308).

Dağın ilkin stixiya kimi kultlaşması onun əski inamlarla, həm də səmavi inanc sistemləri ilə bağlılığını əks etdirir. L.P.Potapov əski türk təsəvvürü və inanc sistemində dağın əsas inam kimi yer almasını onun göydən, baş Tanrı tərəfindən göndərilmə inamı ilə əlaqələndirir (11, 149). Dağ türk inanc sistemində ilkin başlanğıc olaraq təsdiq edilmişdir. “Oğuz kağan” dastanında dağın ilkin başlanğıc kimi bilinməsi Gün, Ay, Ulduz, Göy, Dəniz kimi kosmoqonik yaradılış elementləri ilə birlikdə çıxış etməsində öz əksini tapır. İnsanın, cəmiyyətin və sosial normaların kosmogenezini izah edən etnogenetik

miflərin əsas məzmununa görə, ilkin əcdadların göy mənşəli olmaları həm də dağla bağlılıqlarından irəli gəlir.

Aşıq Ələsgər yaradıcılığında təbiət gözəlliklərinin təsviri və tərənnümü mühüm yer tutur. Ustad sənətkarın təbiəti insanın ilk məskəni – anası və beşiyi kimi mənalandırdığı şeirlərində doğma yurdun başı qarlı dağları, güllü-çiçəkli yaylaqları, bulaq və çeşmələri yüksək bədiiliklə canlandırılır. Dağı bilavasitə insanla vəhdətdə poetikləşdirən Dədə Ələsgər ona canlı bir varlıq kimi müraciət edir. Ana təbiətin gözəlliklərini böyük məhəbbətlə tərənnüm edən ustad sənətkarın yaradıcılığında dağ obrazı mühüm yer tutur. Bunun bir səbəbi aşığın dağların qoynunda göz açması, bütün həyatını ulu Göyçənin dağlarla əhatə olunmuş füsunkar bir yerində keçirməsi ilə bağlıdırsa, ikinci bir tərəfdən dağların zirvəsinə təmizlik, ucalıq, əzəmət rəmzi kimi baxması ilə izah olunmalıdır. Dağlar onun qəlbini sevindirmiş, ona şairlik istedadı bəxş etmişdir.

Aşıq Ələsgərin “Şah dağı” müxəmməsində Şah dağının sorağının ələmdə dastan olması, çeşmə və bulaqlarının abi-kövsər kimi axması, köksünün lələzərə dönməsini vəsf edir. Haqqın cənnət kimi yaratdığı Şah dağının arxası Xəzər dənizinə, ayağı Kür çayına söykənir. Aşıq Ələsgər müxəmməsdə torpağın aşıq üçün cənnət kimi qoxumasını, haqqın xəlq elədiyi Ağrı dağının padşah, Şah dağının vəzir olmasını, Murov, Murguz, Kəpəzin Şah dağına yamaq olmamasını böyük ustalıqla tərənnüm edir. İgidlər dara düşəndə başında piri olan Şah dağını ümid yeri kim yada salır, qaçaqlar onda sığınacaq tapır. Müxəmməsdə Dədə Ələsgər Şah dağına kor gəlsə şəfa tapması, dağın ətəyində hər saatda yüz çiçəyin açmasını təsvir etməklə, dağın şəfəverici funksiya daşmasını qabardır. Müəllif göstərir ki, Tanrı Şah dağı xoş yaratdığından hər kəs ona aşıqdır. Aşıq Ələsgər Şah dağını yayda seyrəngah, qışda isə maralların qışladığı sakral məkan kimi xarakterizə edir (3, 152-153).

Ustad sənətkarın dağların tərənnümünə həsr etdiyi “Dağlar” rədifli iki qoşmasından birində əzəmət, müqəddəslik, ucalıq simvolu olan vətən dağlarının ilin ayrı-ayrı fəsillərdə büründüyü görkəmi təsəvvür edilir. Əgər bahar-yaz fəsli dağların gül-çiçəyə bürünmüş çeşmə və bulaqlarından dirilik suyu axdığı bir vaxtı kimi tərənnüm olunursa, yayın gəlməsi ilə dağların görkəmi dəyişir, belə ki, yayın əvvəlində “xana dönən” bu sakral məkanın yayın sonunda “yetkin bostana bənzəməsi” vəsf olunur. Dədə Ələsgər payız gələndə dağların çiskin və dumana bürünərək qeyzə gəlməsi, saqqıldaıyib dolu tökməsi, qış fəslində isə dağların başdan-başa “ağ xalat geyinməsi”ni də ustalıqla tərənnüm edir:

Yayın əvvəlində dönürsən xana,
Son ayda bənzərsən yetkin bostana,
Payızın zəhməri qoyur virana,
Dağdır üstündən cəlalı, dağlar! (2, 85)

Ustad sənətkarın bu qoşmasında dağlar yalnız öz füsunkar gözəlliyi ilə deyil, həm də əzəmətli, vüqarlı, ədalətli olmasına görə də seçilir. Belə ki, yazda yoxsul da, varlı da, şah da onun qoynuna qalxsalar da, dağlar onları bir-birindən fərqləndirmir, hamısına eyni gözlə baxmaqla ədalət prinsipini qoruyur. Qoşmada dağlar kişilik, əyilməzlik simvolu kimi nə sərdar, nə də şah qarşısında baş əyir, qürurunu sındırır:

... Yoxsulu, ərbabı, şahı, gədanı
Tutmaz bir-birindən aralı dağlar.
...Sərdara söz deməz, şaha baş əyməz,
Qüdrətdən səngərli, qalalı dağlar (2, 85-86).

Aşıq Ələsgərin “Dağlar“ rədifli ikinci qoşması da vətən gözəlliklərinin tərənnümünə həsr edilsə də, bu şeirdə güclü nisgil, narahatlıq əhval-ruhiyyəsi vardır. İkinci “Dağlar“ qoşmasında bədnam qoşularımız – erməni daşnaklarının aşığın yaşadığı yurdda qırğın törətməsi, günahsız insanların öz yurdlarını tərk etməyə məcbur olması öz əksini tapır. Dədə Ələsgər bu qoşmasında elin dərđini ürək yangısı, yanıqlı ifadələrlə söyləyə bilmişdir.

1963-cü və 1973-cü illərdə ustad sənətkarın irsinin toplanıb “Aşıq Ələsgər” adı ilə çap olunmuş nəşrlərinin “Qeydlər” hissəsində göstərilir ki, bu qoşmanın müxtəlif variantları mövcuddur. Həmin nəşrlərdə verilən variantın əslinə daha yaxın olduğu göstərilir. Qoşmanın deyilməsi tarixi haqqında da rəylər müxtəlifdir. Ələsgəri yaxından tanıyanlar iddia edirlər ki, qoşma 1905-ci ildə qaçaq Əmir Əhmədin məclisində deyilmişdir (1, 456; 2, 308).

1905-ci ildə Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda erməni fitnəkarlarının azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasəti həyata keçirməsi, qırğınlar törətməsi, günahsız insanları qırması, yurd-yuvalarını viran qoyması ustad sənətkarın narahatlığına və zəmanədən acı-acı şikayətlənməsinə səbəb olur. Dədə Ələsgər oğuzların əsas tapınaq, istək diləmə, etiraz və qarğış yeri, xilaskarı olan dağlara canlı varlıq kimi baxır, dağı danışdırmağa, hadisələrin səbəbini öyrənməyə çalışır.

Dağları antropomorflaşdıran və insanla bir vəhdətdə götürən ustad sənətkarın kədəri ictimai mahiyyət daşıyır. Qoyub getdiyi dağları yetim kimi boynu bükük, pərişan görəndə Dədə Ələsgər keçirdiyi xoş günləri xatırlayır:

Hanı mən gördüyüm qurğu busatlar?!
Dərdməndlər görsə, tez bağı çatlar;
Mələşmir sürülər, kişnəmir atlar,
Niyə pərişandı halların, dağlar?

Hanı bu yaylaqda yaylayan ellər?!
Görəndə gözümdən car oldu sellər...
Seyr etmir köysündə türfə gözəllər.
Sançılmır buxağa güllərin, dağlar! (2, 87)

Ustad sənətkarı narahat edən, qəlbini ağrıdan cəhətlərdən biri də odur ki, igidlər məskəni, ərənlər yurdu və dayağı olan dağlar indi boş qalıb, orada igidlərin nəresi eşidilmir, ağır məclislər qurulmur, şülən çəkilmir (2, 87). Müəllif yalnız özünü deyil, həm də bir vaxtlar bu yerlərdə at oynadan, qılınc çəkən, hətta ilhamını, gücünü dağlardan alan mərd igidləri də “xaçpərəstlə bund inqilabı” düşəndə duruş gətirə bilməyib getdiklərinə görə qınayır:

... Xaçpərəstlə düşdü bund inqilabı,
Onunçun bağlandı yolların, dağlar! (1, 83)

Aşıq Ələsgər yaradıcılığında dağlar yenilməzlik simvolu, ucalığın real göstəricisi kimi qabarıq fonda təsvir olunur. B.Ögəl yazır ki, oğuz türkləri daş-dağ ruhundan güc almalarına dərin inam bəsləmələrinə görə dağları bir torpaq, daş yığını kimi deyil, hisslər və duyğularla yoğrulmuş, insanlaşmış varlıq kimi düşünmüşlər (10, 424).

Oğuzların dağları, daşları, qayaları deyiləni başa düşən, səs-səda verən, xoş niyyətlə keçid verən, xəbər çatdıran, sığınaq verən, uğur arzulayan, bəd dualardan qoruyan bilmələri də dağ ruhuna yönəlmiş etiqaddan qaynaqlanır (1, 35). Oğuzlar üçün dağların ucalıq etalonuna çevrilməsi onun hami funksiyası ilə birbaşa bağlıdır.

Sakral sferaya daxil olan dağların canlı insan kimi danışa bilməsi, hərəkəti, dalaşqanlıığı, insan kimi uğura və bədbəxtliyə düşər olması ana kitabımız “Dədə Qorqud” eposunda mifik səciyyədə verilir. Eposda oğuzların dağı danışdırmağa cəhd göstərməsi, yaxud həsrəti çəkilən üçün dağa çıxmaları mifik mənə qatı ilə bağlıdır. Dastanın üçüncü boyunda Beyrəyin Banıçiçəyə “Beyrək gedəli Bam-bam dəpə başına çıqdınmı, qız?!” (8,74) deməsi də dağ-ayrılıq, dağ-intizar motivlərindən gəlmədir. Oğuzların dağdan və onun ruhundan güc almaları Dədə Qorqudun alqış kimi dediyi “Qarlı qara tağların yıqılmasun!” ifadəsində öz təsdiqini tapır (8, 34-109). Yurdun rəmzi işarəsi olan Dağ ruhunun dağı tərək etməsi – dağın yıxılmasıdır, dağın yıxılması isə dağ ruhunun öz dağ bədənindən qopmasıdır (7, 32-33).

Dağdan və onun ruhundan güc alan, dağı bir obraz kimi canlı bilən aşiq Sarı Nər, Qısır Murğuz, Şahdağ, Kəpəz, Qoşqar kimi əzəmətli dağları, Xaçbulaq, Həsənnənə, Həsənbaba yaylaqlarından ayrı düşdüyü, elsiz yaşadığı üçün özünü məzəmmət edir, dərin kədər içində:

“...Arsız aşiq elsiz niyə yaşadı?!

Ölsün Ələsgər tək qulların, dağlar!” - deyir (3, 38).

Ümumiyyətlə, Aşiq Ələsgərin bütün yaradıcılığında vətən və torpaq sevgisi, vətənə layiqli övlad olmaq, onu qorumaq arzusu qırmızı bir xətt kimi keçir.

Bu gün həmin torpaqlar erməni daşnaklarının tapdığı altındadır. Fikrimizcə, ölkə rəhbərliyi tərəfindən Aşiq Ələsgərin 200 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında sərəncamın verilməsi bizim həm də yaddaşlara köçən ulu Göyçəyə, Dədə Ələsgər yurduna qayıtmağımızı rəmzləndirir və bizdə həmin Oğuz torpaqlarına yenidən qayıtmaq ümidini artırır.

QAYNAQLAR

1. Abdulla B. “Kitabi-Dədə Qorqud”da gerçəkliyin etnomifik qavrayışı (Dağ və dərə anlayışı) // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. VIII kitab. Bakı: Səda, 1999, s. 35-49
2. Aşiq Ələsgər. / Tərtib edənləri Ə Axundov, M.H. Təhmasib. Bakı: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, 1963, 487 s.
3. Aşiq Ələsgər. / Birinci kitab / Toplayanı İslam Ələsgərov; tərtib edənləri Ə Axundov, M.H. Təhmasib. Bakı: Elm, 1973. 326 s.
4. Aşiq Ələsgər / Tərtib edən, ön sözlün və qeydlərin müəllifi: İslam Ələsgər. Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 400 s.
5. Aşiq Ələsgər – 190: bibliografiya / tərt. ed.: S.Əsədova, G.Misirova; ixt. red. və burax. məsul K.Tahirov; red. M.Vəliyeva. Bakı: M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası, 2011, 149 s.
6. Bəydili C. Türk mifoloji sözlüyü. Bakı: Elm, 2003, 418 s.
7. Əlizadə R. Azərbaycan folklorunda təbiət kultları. Bakı: Nurlan, 2008, 176 s.
8. Kitabi-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı: Öndər nəşriyyat, 2004, 376 s.
9. Seyidov M. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Bakı: Yazıçı, 1989, 496 s.
10. Ögel B. Türk mitolojisi / Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar. I cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, 644 s.
11. Потапов Л.П. Культ гор на Алтае // ж. «Советская этнография», 1946, № 2, с. 145-160